

POROLISSUM

ÉS KÖRNYÉKE.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ZILAHÍ, III. VÁNDORGYÜLÉSÉNEK
POROLISSUMI KIRÁNDULÁSA ALKALMÁRA

FODOR DÁNIEL,
ZILAHÍ POLG. ISK. IGAZGATÓTÓL.

Z I L A H O N,
NYOMATOTT A „SZÖVETSÉG” KÖNYVNYOMDÁBAN.
1907.

POROLISSUM

ÉS KÖRNYÉKE.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ZILAHÍ, III. VÁNDORGYÜLÉSÉNEK
POROLISSUMI KIRÁNDULÁSA ALKALMÁRA

FODOR DÁNIEL,
ZILAHÍ POLG. ISK. IGAZGATÓTÓL.

Z I L A H O N,
NYOMATOTT A „SZÖVETSÉG” KÖNYVNYOMDÁBAN.
1907.

70407

„A Szilágyság, különösen pedig Szilágysomlyó és Zilah környéke az ott előforduló régiségek különfélesége tekintetében mondhatni páratlan vidéke hazánknak“ — írja Torma Károly északi Dácia római kori helyismeretére nézve alapvető, nagyszabású munkájában.¹⁾ Valóban, alig lehet Magyarországnak olyan vidéke, amelyet története, sorsa annyira predestinált volna az archeológiai kutatásokra, mint éppen Szilágys vármegyét. Annak a területnek, amelyen a mai Szilágys vármegye elhelyezkedik, elsőrangú szerepe volt ősidőktől fogva a történelemben. A történelem előtti időkből számtalan lelet tanúsítja, hogy már az ősember is szívesen tartózkodott itt, a Meszes és Réz korszakban, zsig-zúgos, festői völgyekben s a Szamos és Ér öntözte, termékeny rónákon. A történelem folyamán pedig helyzete és stratégiai fontossága valóságos fátumként nehezedett rá. Ismét és ismét írtó háborúk színhelye, melyek sokszor telepek, helységek egész sorát söpörték le róla.

A rómaiak daciai diadalainak utolsó jelenetei e megye területén játszódnak le. Decebal öngyilkossága s a dák hadak letiprása után kétségkívül a határszáron levő pométi királyi vár és a poggyori erőd tartották legtovább magukat s a rómaiak itt mérték az utolsó, döntő csapást a dák uralomra. Az üldöző római lovasság s elől menekülő dák sereg-roncs itt rejti el a Sargetia folyó (talán a Szilágys-patak) medrében a dús királyi kincstárt, ahol Trajanus diadalmas legiói megtalálják.²⁾ Itt ér véget a rómaiak daciai hódító útja, itt vonul át a Meszes bércein a Szamos déli, tihói környé-

¹⁾ Torma Károly: *A limes Dacicus felső része*. — Akad. értek. a történelmi tudományok köréből, IX. k. 2. sz. Bpest, 1880. 112. l.

²⁾ Téglás Gábor: *Dacia*. Pallas Nagy Lexikona, IV. k., 844. l.

kéig Trajanus gigántikus sáncinüvének, a *limes Dacicus*nak északi része, mely a megye délkeleti, meghódított szögletét a Szilágyság többi területétől, a sűrű népességű s jobbadán barbár jazyges *metanastae*¹⁾ által lakott *regio trans vallum*tól (ebbe esett Zilah mai területe is) elválasztotta s barbár betörésektől védelmezte. A Szamos tihói könyökén felül pedig a megyének a Szamos által határolt szallaga a *Samus*nak (Szamos) a római területen kívül eső régiójához tartozott. Itt a rómaiakkal szintén jó viszonyban élő, valószínűleg szarmata nép lakott, amint azt a Rákóczi-hegyen, Turbucán, Kőddön stb. talált emlékek bizonyítják.²⁾ A megye területének kultúrális élete tehát akkoriban csak a Meszesen túli részre szorítkozott, melyről a rómaiak kivonulása s uralmuk megszűnte óta a kultúrális gócpontok a nyugati, Meszesen inneni territóriumra vonultak át, míg az egykori római terület ma kultúra tekintetében a legsötétebb része Szilágy vármegyének.

A megye területének e, történelmi szempontból rendkívül érdekes római kori tagoltsága, lakosságának különfélesége s még inkább az a körülmény, hogy a római birodalom északi határa itt vonult el, képet adhat arról a helyzetről, melyet e területen a népvándorlaskor megmozdult roppant tömegek teremtettek. A metanasta jazygok elégedetlensége, mely nem egyszer nyílt lázadásban tört ki, a dák hordák garázdálkodásai s később a gótok végzetes támadásai következtében a háború, pusztítás tüze újból és újból fellobbant ezen a területen, mely, mint határszél, mindezekből leginkább kivette a maga részét. És pedig első sorban épen Porolissum környéke, amit mi sem bizonyíthat jobban, mint azok a ciklopi katonai védőművek, amelyekkel Porolissum meg volt erősítve, hogy a szakadatlan támadásoknak ellenállhasson. Hogy miért

¹⁾ A szilágynagyfalui tumulusok minden bizonynyal ezek hamvait takarják. V. ö. Torma: i. m. 111. lap. Decebal végső letörését ez a lakosság könnyítette meg azzal, hogy a rómaiak túlerejét látva, Decebal csábítgatásai ellenére a rómaiakhoz csatlakozott. Decebal ezért megfenyítette őket s erre indította meg Trajanus szövetségesei bántalmazásáért az utolsó daciai hadjáratot, mely teljes diadalra vezetett.

²⁾ A valószínűleg előzőleg fellázadt *regio trans vallum*ot és a *Samus*-regiót vetette ismét adó alá Valerius Valentinus, Napoca (Kolozsvár) aedilise Kr. u. 239-ben ama világhírű alsókosályi felírat szerint, melynek Mommsen és Torma által történt magyarázatát s ez alapon a vallum, vagyis a *limes Dacicus* létezését több tudós (így Domaszewski, nálunk Ortway Tivadar, Finály Gábor stb.) kétségbe vonták.

épen ez a hely volt legsűrűbben a támadások ütköző pontja, alább megkísértem magyarázatát adni.

A népvándorlás írtó viharának befejezte után a honfoglalás harcaiból is kivette a Szilágyság a maga részét. A honfoglalás egyik kiemelkedő jelenetének pl. Zilah környéke a színhelye. Anonymus elbeszélése szerint mikor őseink Magyarországot elfoglalták s Zylchoz (Zilah) érkeztek, áldomást ittak s elhatározták, hogy a Meszes legyen országuk határa. Ezért a Meszesre kőkaput állítottak. Tuhutum vezér azonban Erdélyre vetette szemét s elfoglalására a Meszesen ment be.¹⁾ Hogy a kőkapu, a *porta Meszesina* hol lehetett, arra még szintén visszatérek.

A Szilágyságot azóta is üldözte a balsors. Ami háború, rablógarázdálkodás történt a tatárjárás óta a török, kuruc háborúkig s az 1848-as idők nemzetiiségi forrongásáig, abból a Szilágyság mindig busásan kapott. Az erdélyi fejedelmek hadműveleteinek is egyik bázisa volt a meszesi átjáró s a megye területén nem egyszer hosszú hadjáratokat fejeztek be döntő csaták.²⁾

Szóval a Szilágyság úgy a területén lakott népek sokfélesége,³⁾ mint az itt történt események sokasága tekintetében elsőrangú történelmi színtér.

E szerepének kétféle eredménye van. Egyik a lakosság gazdasági nyomora, szegénysége, a tűzhelyéért elvérzett magyar elemnek a századok folyamán történt megritkúlása és a lassú, de folytonos beszívárgás következtében az a kép, melyet az egykor tiszta magyar vármegye ma nemzetiiségi tekintetben mutat. A másik eredmény pedig az, hogy nincsen az országban olyan hely, mely a népmozgalmak, települések több és különfélébb nyomait mutatná, archeologiai kincsekben tehát gazdagabb volna, mint e vármegye. A műkincsek, melyeket itt ma még irigyen leplez a föld, valóságos lezárt történelem, mely beható kutatások alatt és szakbeli tudósok előtt nyilhatnék meg s akkor bizonyára nem csak e hely, hanem az itt megfordúlt népek történetére is sok új oldalról fog

¹⁾ Anonymus, *Belae Reg. Notar. Cap. XXII.*

²⁾ Pl. Báthori Zsigmond, fejedelem magyargoroszlói s II. Rákóczi Ferenc zsbói csatája.

³⁾ Idősorrendben: agathyrsok, géták, dákok, metanasta jazygok, rómaiak, góthok, hunok, gepidák, avarok, szlávok, magyarok és a XVII. századtól (Kraszna vármegyében, mely a hajdani Középszozlókkal s Doboka egy részével egyesülten alkotja a mai Szilágys vármegyét, II. Endre korától) oláhok.

világosságot vetni. Most még a föld s a még súlyosabb közöny borítja e műkincseket, amelyek eddig ásatásokkal, behatóan egyáltalán nincsenek felkutatva.

Most, amikor Erdély neves tudósai tisztelik meg vármegyénket látogatásukkal, bizonyára rá fog végre irányulni a közfigyelem az archeologiai kutatások e, valóban az egész országban páratlanul gazdag kincsesházára, hol úgyszólván lépésről lépésre a legkülönfélébb műkincsekre bukkanunk.

Vármegyénk történelmi emlékekben való gazdagságára a figyelmet felhívni volt szándékom ezzel a, talán hosszúra is nyúlt bevezetéssel. Ha az érdeklődés felkeltéséhez bármi csekély mértékben hozzájárulnék vele, elérve látnám jelen soraimnak egyik célját. A felkeltett érdeklődést táplálni majd az a kimeríthetetlen kincsesház fogja, melyet ma még közönyösen taposunk.

*

E sorok másik célja, hogy azt a rám nézve rendkívül megtisztelő, bár súlyos feladatot, mely a gyűlés illusztris tagjainak a Porolissumon, vármegyénk e legimpozánsabb római műemlékén való kalauzolását a rendező bizottság megbízásából reám rója, megkönnyítsem.

Porolissumnak, északi Dácia e nagyfontosságú római katonai telepének és municipiumának romjai Zilahtól keletre, légvonalban mintegy 7 kilométer távolságra, a Mojgrád és Zsákfalva községek határán levő Magura és Pomet nevű hegyeken fekszenek. Zilahról két irányban lehet oda jutni: vagy kelet felé, a Köszörű patak közelében felvonuló s Felsőkékesnyárló felé vezető hegyi úton a Meszes hegy gerincére felkapaszkodva, honnan többnyire a limesből alakult hegyi út — egy helyt mellette egy római propugnaculum kőfejtés végett részben kiásott substructiói láthatók — egyenesen a Pometre vezet, vagy pedig nagy kerülővel, de sokkal kényelmesebben a Zilah—vártelki vicinális úton Mojgrád felé betérve, e falun keresztül.

Ez utóbbi út nem csak hasonlíthatatlanul kényelmesebb (a másik csak gyalog járható), de a régész és történetbúvár előtt érdekesebb is. És mi sem mutathatja jobban Szilágy vármegyének archeologiai kincsekben való gazdagságát, mint az, hogy e pár kilométeres út mentén is több különféle korbeli megfigyelni való akad.

Alig értünk ki a városból, az út kanyarodójának felső része mellett, a tető közelében pár különálló, körded-alapú, kúpos kie-

melkedés látható. Némelyek — talán nem egészen alap nélkül — azt tartják róluk, hogy mesterséges földhányások s az ú. n. „kunhalmok“ közé tartoznak. Ez esetben — hasonlóan a szilágynagyfalui tumulusokhoz — ezek is jazyg sírok volnának s kétségtelenül igazolnák, hogy a zilahi telepi élet folytonossága legalább is a rómaiak koráig visszanyúlik. Persze ez csak föltevés, sejtés marad mindaddig, míg a tumulusoknak legalább egyikét szakszerűen fel nem ássák.

Innen az út a tetőn le az egykor színmagyar, ma már teljesen eloláhosodott Vártelek községbe (az oláh lakosság 90%-a magyar vezetéknévű) vezet, melynek történeti érdekessége a *Satul batrin* (régii falú) nevű határrész. Itt, a három oldalról hegyektől védett dűlőkön terült el régen a község, mely a mostani völgyeletbe csak a múlt század elején költözött le. Mint azonnal szó lesz róla, azon a helyen, ahol most áll a falú, századokon át hadak állandó átjárója volt Erdélyből Magyarországra s a falú régi lakossága bizonyára ezért települt — a mostani sokkal alkalmasabb helyet mellőzve — a félreeső s könnyebben védhető völgytorokba.¹⁾

Alig kanyarodik az út keletnek s érünk ki a községből, ismét egy még nevezetesebb s az archeologiai irodalomban is ismertté lett helyhez, a *Vurvu Pogujor* nevű hegycsúcs lábához, az egykori római terület határához jutunk.

A Pogujor. A meszesi kapu.

A 437 m. magas, tetején lapos, talán mesterségesen is planírozott Pogujor közvetlenül a vicinális út mellett meredeken nyúlik fel északkeletnek, az úttól délre fekvő, lejtősebb *Magurita* nevű hegygyel szűk szorost zárva be, melyen az út vonul végig.

Stratégiai fontossága nyilvánvaló, ha tudjuk, hogy az a völgy-szoros, melyen az Almás—Egereg völgyén s a Vártelek—Karika—

¹⁾ Zilah is a főleg tatár pusztítások elől húzódnak mostani helyére a Malomdomb nevű, a vasúti állomástól délnyugatra fekvő domb környékéről, hol eredetileg gyaníthatólag feküdt. Mostani helyének legnagyobb részét akkoriban őserdő borította. A mai Széchenyi-utca külön községet alkotott, mely csak később olvadt össze Zilahhal, de külön jellegét külön temploma és papja által ezután is sokáig megőrizte. Hasonló esetek különben bőven vannak a partiumi vármegyék sorsának minden csapását átélő Szilágyságban. Tihó pl. szintén a hegyekre volt építve s csak újabban költözött le az Almás-völgybe. Csiglen ma is hegytetőn fekszik.

brédi út mentén Magyarországról Erdélybe lehet jutni, itt szűkül össze legjobban. A Pogujor e kiváló hadászati jelentőségét már a dákok ismerték. Erre vall a hegytetőn az a nagyobbserű dák vár, melynek romjait Torma Károly 1879-ben fedezte fel¹⁾ s azóta — 1904-ben — Finály Gábor dr. is megvizsgálta²⁾. A dák vár valószínűleg összefüggésben állott a Pometen, a római Porolissum helyén létezett dák királyi várral, melynek a völgyszoroson át történhető támadások ellen való védelmére szolgált. Dacia meghódításával e vár is a rómaiak kezébe került, akik szintén felismerték e hely megerősítésének, hadászatiilag való biztosításának szükségét s a dák földvárat átvéve, annak földsáncai közé castellumot építettek. E castellum még Trajanus korabeli lehet s, úgy látszik, később nem volt elég erős arra, hogy a szoroson át egyre sűrűbben megújuló barbár támadásoktól Porolissumot s a provinciát megvédelmezze. Legalább is a még biztosabb megerősítés szükségének fennforgását bizonyítja az az impozáns kőfal, mely közvetlenül a vicinális út mellől kiindulva a hegy nyugati oldalán a vár közeléig emelkedik föl, innen lefele kissé a hegy északi oldalára kanyarodik s a hegy lábáig, illetve az ott elvonuló erdei útig a sűrű, bozotos helyen keresztül teljes biztossággal követhető. Hosszát az úttól az erdő széléig pár nappal előbb való ittlétem alkalmával megmértem s 112 méternek találtam; a további mérést az idő rövidsége s a bozót sűrű volta megakadályozta, de a többi rész legalább 500—600 méterre tehető. A fal két szélén a kőrakások jól kivehetők. Középen helyenként áttöltve maradt, meg-megszakított árok vonul végig, mely Torma szerint³⁾ onnan ered, hogy belőle a követ részint a Nyirsid—zilahi, részint a Vártelek—zilahi út kikövezésére használták fel. A terméskövekből, porondos mészszel rakott fal szélessége 2—2,5 m.

A kőfal, mely limesül szolgált s e veszélyes ponton kiegészítő része volt a Meszes-gerincről a Maguritára s a kőfal északi végétől keletre, Bréd felé kanyarodó sáncműnek, alighanem azon időtájt épülhetett, amelyben a németországi raetiai „Teufelsmauer“, mely a hevesebb barbár támadások feltartóztatása céljából hasonló limesvonal volt s melynek keletkezését Téglás Gábor a németországi limes-kimutatásokat feldolgozó, jeles mun-

¹⁾ Torma Károly: *A limes Dacicus felső része*. 76. s köv. lapok.

²⁾ Finály Gábor: *A limes Dacicus és a pogujori földvár*. Külön lenyomat az Archeologiai Értesítő 1904. évi februári számából.

³⁾ I. m. 77. lap.

kájában¹⁾ Caracalla 213-i germaniai hadjárata utánra állapítja meg. Ekkortájt indultak meg ugyanis hevesebben a barbár betörések Daciába is, tehát Porolissumnak, amelyet az ideig csak a Meszes-gerincről a Pomet és Magura közt Brédig vonuló sánc és saját erődítményei védelmeztek, ez új és erős védelmi vonallal való ellátása és e végből első sorban a szoros biztosítása szükségessé vált.

A falazat létezését, mely pedig kétségtelen, újabban Finály Gábor dr., ki a pogujori dák-római várat két kutató árok segítségével pontosan méretezte és részben — több érdekes leletre bukkanva — felkutatta, tagadásba veszi²⁾ s ezen tévedésből kiindulva az egész limes Dacicus létezését kétségbe vonja.

A pogujori szoros a magyar történelemben is ismételten előfordul. A híres *porta Meszesina*, a meszesi kapu, mely az említett módon Erdélyből Magyarországra vezetett s történeti tekintetben északi Erdély legnevezetesebb szorosa, a pogujori szorossal azonos. E szoros valóságos „hadak útja“ maradt a dák-római kor után is és nagy része van abban a sok pusztításban, mely a Szilágyságot úgy megviselte. Itt mentek be a magyarok Erdélybe, amiről már szóltam. Ezen kívül itt mentek végbe a következő történelmi események:

1070-ben Osul kún vezér rabló táborra itt vonúlt be Magyarországra, itt jött vissza Salamon királytól üldöztetve, aki aztán Kerlésnél szétverte táborát.

1241-ben a Radnánál betört Kedán, tatár khán itt vezettette ki magát a radnai 600 lovassal Magyarországra.

1342-ben Nagy Lajos király Nagyvárad felől e szoroson ment be Szeben felé.

1551. július 19-én Izabella királyné itt nézett utolszor vissza egyidőre elvesztett országára s kiszállva kocsijából, itt metszette be egy hársba e három betűt: S. F. V. (Sic fata volunt).³⁾

Később, az erdélyi fejedelmek idejében is újból és újból hadi tények színhelye volt e szoros. Majd ebben a Meszes zilahi gerincén átvezetett útvonallal osztozott.

¹⁾ Téglás Gábor: *Limes-tanulmányok*. Akad. értekezések a történeti tudományok köréből, XXI. kötet, 2. szám. Budapest, 1906. 88. lap.

²⁾ I. m. 4. lap. „A castellumot a vallummal összekötő falazat *sehol sem látható*“.

³⁾ Kővári: Erdély ritkaságai, 73. lap.

A szoros *porta Meszesina* középkori elnevezéséhez Torma azt a megjegyzést fűzi, hogy ez talán a pogujori római kori erőd-ményekből eredhetett.¹⁾

Porolissum.

Elhagyva a Pogujor (itt lépünk be a hajdani regio trans vallumból Dacia Porolissensis területére) s a keleti folytatásában levő kőbányákat, amelyekből a pogujori kőfal anyaga kikerülhetett, a meszesi szorosból csakhamar a Mojgrádba vezető útba fordulunk be. A falu egy részén áthaladva, a festői szépségben az egész tájból kiemelkedő, magános Magura hegy mellett vonuló hegyi útra térünk, mely épen a Pometre, a daciai hatalmas municipium romjaihoz vezet.

Ha a Pomet keleti részén kiszögellő s a Pomet fölött uralkodó Beszerikuca (templomocska) nevű csúcsra fölmegyünk s széttekintünk azon az elragadó, vadon tájékon, mely e pontról szemünk elé tárul s ha végigtekintünk a Pomet hullámos felszínén, melynek minden felhasználható részét beépítette, úttal ellátta a római építészeti technika csodálatos tökéletessége, melynek minden röge a római észnek a lehetetlenséggel is megvívó, akadályt nem ismerő alkotásait hirdeti, lehetetlen, hogy a csodálatba, mely ellenállhatatlanul eltölt bennünket, egy más érzés is ne vegyüljön. Milyen pezsgő élet lüktethetett ez elhagyott vidéken, amikor a Pomet ma már elvadult felszínén a Marosig terjedő Dacia Porolissensis katonai, közigazgatási és kultúrális gócpontja: Porolissum palotái emelkedtek, amikor itt 20—25 ezer lakos nyüzsgött s a várban tanyázott XIII. legio sasai nem csak a római terület, hanem a regio trans vallum barbár népeit is uralták! Már csak a vandal módon szétszórta, néma kőkolosszusok, épület- és útnyomok, a pometi nagy sírnak e sírkövei beszélnek arról a letűnt korról. Az a nép, mely ma a romok alatt él elhagyatott, kultúrátlan életet, a felséges romhalmazt az óriások várának tartja, akik a Pometről a Magurára, a Maguráról a Pogujorra léptek. És igaza van: a pometi város alkotói az ő elmaradottságához, műveletlenségéhez képest valóban *óriások* voltak.

Lehetnek Daciának a pometinél épebben fennmaradt római műemlékei, de olyan, amely a római építészet eget vívó hatalmáról, megdöbbentő merészségéről ékeesebb bizonyyságot tenne, aligha

¹⁾ Torma: *A limes Dacicus felső része*. 77. lap.

van. A településre teljességgel alkalmatlan területen egy város építése a lehetetlenséggel határos. Ha a néma kőajkak nem tanúskodnának róla, el sem hihetnők, hogy ott, ahol most a szántó-vető ekéje küzd a kőekkel zsúfolt talajjal, ahol esténként a pásztor messze fénylő tüze gyúlad fel a lankás legelők fölött, ahol a magános léptek sűrű erdő száraz leveleinek zörgésében hálnak el, e kopár, csendes, elhagyatott helyen valaha város és pedig zajos életű tartományi főváros létezhetett . . .

Hogy Porolissum szétszórt romjai között némileg tájékozódhassunk, induljunk ki a Beszerikucáról s jelöljük meg külön az erődítmények és külön a tulajdonképeni telep emlékeit. Az adatokat többnyire Torma ide vonatkozó két nagyobb munkájából¹⁾ s azokból a kutatásokból merítem, melyeket a kitünő archeologus, Téglás Gábor e helyen pár hónappal előbb végzett, amikor szerencsés voltam őt ide kísérhetni s szakszerű tájékoztatásában is részesülni.

A Beszerikuca fekvésénél fogva mintegy predestinálva volt arra, hogy Porolissum erődítményeinek akropolisa lehessen. A Meszes egész lánc a csigleni hegyektől kezdve a kalotaszegi hegyekig áttekinthető e kiemelkedő pontról²⁾ s a rajta levő romok, melyek egy specula (örtorony) substructiói, mutatják, hogy előnyös fekvését a római hadi tudomány is ki tudta aknázni.

Ez akropolistól nyugati irányban ereszkedik le a lankás hegyoldalon a porolissumi erődítmények középpontjának, a *castrum*-nak hatalmas négyszöge. A várfal sűrű bokrokkal van benőve és a Beszerikucáról jól áttekinthető. Csupán ÉNy.—DK. irányú alsó falának fekvése nem határozható meg — az itt több helyt és elszórtan található falnyomok miatt — teljes bizonyossággal. A *castrum* topografiai okok miatt nem pontosan az égtájak szerint, mint az a római *castrum*oknál szokásos, helyezkedik el. Területe épületromokkal van borítva, helyenként egyes épületek alapfalai szépen felismerhetők.

A *castrum* déli oldalán sejthető egy kapu (talán a *porta principalis dextra*) helye, melyet a nép is a vár kapujának (*porta de la*

¹⁾ Torma Károly: *Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyiratához*, Pest, 1863. 15. lap és *A limes Dacicus felső része*, 80. s köv. lapok.

²⁾ Szemben vele, délkeletre láthatók azok a köszirtek, amelyek egyikében levő üreget Torma Porolissum lakossága Mithras-szentélyének nézte, de amelyekről Téglás Gábor kimutatta, hogy azok a rómaiak nagy mérvben művelt kőbányái voltak.

Csetátye) nevez. E kapuba két, hatalmas kőtömbökből kirakott út torkol. Egyik délnek megy s nyomai a kaputól pár lépésnyire észrevehetőek s 30—40 lépésre követhetők. Ez az út a városba vezetett s folytatását talán a Pomet nyugati szélén található kirakott útban találjuk meg, melyre még vissza kell térnem. A másik út a várból keletre kanyarodik s a szántás alatt is épen megmaradva, jól láthatólag a Pomettől keletre, vele szemben levő Szerata hegyre vonúl. A Pomet és Szerata között levő szakadékot töltés hidalta át, melynek egykori kettős falazatát¹⁾ ma már a terület egy részének művelés alá került miatt csak nyomokban lehet kivenni. E hatalmas művű viadukton vezet az út az erdővel borított Szeratára, hol Porolissum erődítményeinek három újabb vonalát lehet megtalálni. Az egyik a római út helyén s részben Bréd község felé való folytatásában levő erdei út mellett balról látható földsánc és töltés, mely a Meszes gerincén átvonult limes Dacicus sáncművének egyik része és Bréd község határáig, a mámmal szemben kiemelkedő, szintén Beszerikuca nevű dombig s az annak tetején levő propugnaculumig bizton követhető.

Az úton 100—150 lépést előre menve, közvetlen mellette balfelől egy kőtöltés látható, mely a Szerata és Pomet között levő völgyet észak felől félkörben övezi s a Magura és Pomet közti, Limba Vecsine²⁾ nevű hegyhátra kapaszkodik fel. Torma föltevése szerint³⁾ a Szerata-völgy veszedelem esetén a pometi lakosság menedékhelye volt; ezért kellett az északi oldalról e kőtöltéssel biztosítani s ezzel teljesen elzárni.

Visszatérve most az úton a Szerata-hegynek a Pomet felé eső szögletére, itt, mindjárt a völgyfőn balról egy specula romjait találjuk, mely valószínűleg a Szerata-völgy speciális erődítménye volt.

Pár lépéssel vissza kelet felé indulva, az út mellett jobbról kimagasló Csitera-csúcs lábához érünk. A római út itt kétfelé válik. Egyik a Csiterára vezet és annak csúcsán levő speculáig nyomaira mindenütt találunk, a másik a limes mellől valószínűleg Zsákfalva felé fordul. Ez utóbbi legtöbb helyt elvesz a talajváltozások következtében, de kétségtelenül egy a Zsákfalván és határán több hely fel-

¹⁾ Torma tesz róla említést. *A limes Dacicus felső része*, 81. lap.

²⁾ Talán azért nevezik így, mert itt a hely sajátos akusztikája következtében a beszédet úgy a Maguráról, mint a Pometről meg lehet hallani.

³⁾ Torma: *A limes Dacicus felső része*, 81. lap.

talált s a romlotti castrum felé vezető hadi úttal, melyet Torma a Napocával való érintkezés egyedüli vonalának ismer.

A Csitera-tetőn levő specula közelében, attól délfelé helyenként sáncnyomok találhatók. melyek a Bréd—karikai völgyre lát-
szanak vonulni, mint azt Szikszai Lajosnak, Szilágy vármegye volt
alispánjának közlése alapján Torma is fölemlíti. Itt Porolissum
erődítményeinek egy új részletéről lehet szó s a sánc pontos be-
járása, melyet azonban a sűrű bozót rendkívül megnehezít,
Porolissum ismeretéhez értékes adatot szolgáltatna.

A porolissumi castrumnak tehát három erődítési vonala (a
limes Dacicusból kiszögellő pogujori limes a pogujori várral, a
Szerata-völgyi kötöttés a völgyfő speculájával s a Szeratán Bréd
felé vonuló vallum) ismeretes, melyekhez negyedikkül a csiterai vár
melletti töltésnek bizonytalan nyomai sorozhatók.

E nagyszabású művek valóságos sarkpontjai voltak a daciai
limesvédelemnek. Minden bizonynyal nem egyszerre, hanem kü-
lönböző időben, az egyre erősödő barbár támadások ellensúlyo-
zására készültek s rámutatnak arra az egyre megújuló és foko-
zódó veszedelemre, melylyel a barbár tömegek a meszesi szoros-
nál a határszéli nagy telepvárost, Dacia Porolissensis féltett kül-
csát fenyegették.

A védelmi vonalak minden oldalról körülvették Porolissumot,
csupán a zsákfalvai útvonal mente maradt limes-védelem nélkül.
Itt azonban az egregy-völgyi, romlotti terjedelmes állótábor tette
megközelíthetetlenné, melynek kétségkívül épen az adott hadászati
jelentőséget, hogy a Szamos-regio természetes limesén, a Szamos-
folyón behatoló barbárokat ez irányban feltartóztassa s Porolissum-
hoz jutni ne engedje. Az Egregy-völgy védelmében osztozott vele
a magyaregregyi állótábor, míg az Almás völgyét a tihói castrum,
a limes Dacicus sáncművének végső állomása zárta el.

Porolissum erődítményeinek sorozatát a Pomet felett büszkén
kiemelkedő Magura lapos felszínén levő rommal fejezzük be.

Ide a vár északkeleti oldaláról, a porta principalis sinistra-
ból vezet ki az elején meglehetősen épségben megmaradt út, mely
a Mojgrádra levezető úttal egyideig azonos irányban halad. Az út
kevésbé utóbb kétfelé válik: egyik ág Mojgrád felé vezet, a
község felett levő szántókig követhető s bizonyára a pogujori
várral kötötte össze Porolissumot. A másik ág keleti irányba for-
dúl s a Magurára kapaszkodik fel. A Magurának ma szántóul
használt platóján szintén vár büszkélkedett, amint a begyepesedett

kőrfal-alapzatok tanúskodnak róla. A kialudt vulkán égnek meredő, szabályos körkúpjára elég rátekintenünk, hogy a Porolissum védelmében e várnak jutott szerep kiemelkedő voltáról meggyőződünk.

Most már tisztán áll előttünk az az óriási mű, melylyel a római ész és hatalom mindenhatósága Dacia északi kulcsát, a hadászati tekintetben egész Daciában talán legfontosabb Porolissumot védelmezte. S ha csodálattal szemléljük a római kéz munkáját, mely e föld arcára örök nyomokat szántott, nem kevesebb megdöbbenéssel gondolunk arra, hogy e védelmi vonalakra milyen iszonyú tömegek zúdúlhattak, amikor azokat összeroppantották. S érezzük Torma szép gondolatának igazságát, hogy Dacia elvesztése talán nem is a legiók hibája, hanem az örök, a megingathatatlan világrend logikus következménye volt...¹⁾

Maga a telep a vártól keletre terült el, a Pomet egész területén, ahol mindenfele találunk építménynyomokra. A város képeről, utcáiról stb. az elszórt romokból, sajnos, fogalmat sem lehet alkotni. A góthok pusztításánál talán még több része van ebben annak a vandalizmusnak, amelylyel a környék mai lakossága a kellő védelemben nem részesített műemlékkel bánt s amelynek nyomai mindenütt észlelhetők. Torma 1863-ban még határozottan felismerte a telep déli részén feküdt, félkör alakú amphitheatrum romjait²⁾, ma már azonban ennek helyét is aligha lehet teljes bizonyossággal megjelölni. A pometi városnak ugyanaz volt a sorsa, mint a római Colosseumnak, melyből az újkori Róma építkezett, míg be nem tiltották. A környékbeli lakosság itt is épületekbe temeti, vagy szántás közben összehordja a múlt időről regélő köveket, melyeknek megvédelmezésére senki sem gondol. Ha még csak egy évtizedig is folyik ez így, a merész viaduktoknak sem fog többé semmi nyoma maradni, amelyek ma még legépebben hirdetik Porolissum emlékét.

A telep hatalmas méreteire mutat, hogy itt már Trajanus amphitheatrumot építtetett, mint azt Torma fentebb érintett leletén kívül egy felíratos kő is bizonyítja³⁾ s hogy e városnak saját

¹⁾ Torma: *A limes Dacicus felső része*, 134. lap.

²⁾ Torma Károly: *Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyiratához*, 15. lap.

³⁾ A felírat szerint az „amphitheatrum vetustate dilapsum“-ot Hadrianus kijavíttatta; valószínű tehát, hogy az Trajanus korában épülhetett. Amphi-

drágakőmetsző-intézete volt, amit a sok foglaltvány nélkül talált intaglio igazol.¹⁾

A pometi telepből aránylag feltűnően kevés emlék (pl. alig 7—8 felírtos kő) jutott napvilágra. Ha valahol, úgy tehát itt kecssegtetnének dús eredménnyel az ásatások, melyek kétségtelenül Dacia történetére s topografiájára nézve döntő fontosságú adatokat juttatnának az archeologia kezébe. Az emlékeket, szerencsére, megőrizte a megsemmisüléstől a vastag földréteg, mely alatt — felkutatójukra várva — pihennek.

Torma azon sejtését, hogy a Pometen a római hódítás előtt dák királyi vár volt, a Téglás Gábor ott talált dák cserepek stb. kétségtelenül igazolják.

Porolissum romjainak ismertetését méltóbban nem fejezhetném be, mint Torma Károly érdemeinek fölemlítésével, ki e műemléket, mint — mondhatni — az összes észak-daciai római nyomokat felfedezte és először ismertette; s annak a biztos reménynek kifejezésével, hogy azok a nagyszabású, széleskörű kutatások, melyeket Téglás Gábor nem rég többek között e hegyen is végzett, közelebbről megjelenő művében nagy lépéssel fogják előbbre vinni a Porolissumnak, Szilágy vármegye területe egyik büszkeségének ismeretét is.

Porolissum útvonalai.

Az ismert utak közül, melyek a pometi municipiumból kisérgáztak, három (a pogujori, magurai és csiterai) — mint látuk — a telep előváraihoz vezetett. A negyediket, mely a Csitera lejtőjén, majd Zsákfalván át a romlotti castrum stativumhoz vonúl, Torma Károly a Dacia Porolissensis belsejével való hadi és kereskedelmi összeköttetés egyedüli vonalának tartja. Ez úton meglehetősen kerülővel (Romlotton, Magyaregregyen, Zutoron stb. keresztül) lehetett Porolissumból Napocába, a mai Kolozsvárhoz jutni.

Azzal a reménnyel kecsegtetem magam, hogy e sorok befejezéséül talán egy új és a romlottinál sokkal fontosabbnak látszó útvonal nyomaira hívhatom fel a figyelmet, mely a Porolissum—napocai érintkezésnek éppen fővezetéke lehetett.

A Zilahtól délkeleti irányban mintegy 6—7 kilométernyire, a Pometi romoktól egyenest délre 4·5 kilométernyire fekvő Felső-

theatrumot különben a pometin kívül Erdélyben eddig csak Sarmisegethusa romjaiban kaptak. Torma: *Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyiratához*, 18. lap.

¹⁾ U. o. 17. lap.

kékesnyárló községben egy kővel kirakott út helyenként igen szépen fennmaradt nyomai szemlélhetők, melyet a nép Traján útjának nevez s a Pometen lakott óriások alkotásának tart. E műemléket, mely ez ideig ismertetve nem volt, alig pár nap előtt láttam s nem vagyok abban a helyzetben, hogy arról teljes képet adhassak. Ez a szakkutatás feladata lesz, amelynél — az út nagy része talajváltozás következtében föld alá kerülván — az ásatást sem lehet mellőzni. Tisztán annak leírására szorítkozom tehát, amit futólagos megsejteléssel konstatálhattam.

Az útvonal legépebben Ollár György, gör. kel. lelkész úr lakása mellett, annak nyugati oldalánál látszik, hol ma is útnak használják. Szélessége átlag 6—8 méternyi. Fél méternél vastagabb, szabálytalan alakú, faragott kőekkel van bürkolva, amelyek mozaikszerűen, pontosan összeillenek. A papi lakástól fölfele vonúl és 200—300 lépésig követhető (pontos mérést az idő rövidsége miatt nem tehettem) s Olteán Gergely úr lucernásában tűnik el ÉÉK. irányban, a Pomet felé. A papi lakástól lefele megkerüli a gör. kel. templomot s a község területén elvész. A Gaura Máluluj la Tyeje nevű határrészen talán ismét ez út bukkan föl egy dombrúlat mesterséges bevágásában, melynek alja hasonló módon kirakottnak látszik. E tájt különben egy mély pincéről is tud a nép s nincs kizárva, hogy ez az a kőbánya lehetett, honnan az út kövezete kikerült. Mély voltára vall, hogy körülötte télen a hó elolvad.

Az út egy másik ágának nyomai, mely valószínűleg a papi lak fölött levő kerteken válik el s kelet felé, Romlottnak látszik tartani, a papi lak mellett, attól délkeletre bukkannak fel. Egy kisebb rész itt szintén teljes épségben látszik, az út a vízmosásban egy darabig tovább is kísérhető, míg a mezőn nyoma vész.

Pap Gergelynek az úttól nyugatra eső dülője élén mintegy 70 méter hosszúságban 1 m. széles kőfalnak sűrű bozóttal fedett omladékára találhatni, melynek talán e szakadékos, meredek helyen a mai karfákhoz hasonló szerepe lehetett.

Az út érdekessége, hogy minden bizonyynyal római eredete dacára a községben semmi egyéb római emlékről nem tudnak.

Megkockáztatom e kevés adat alapján is -- inkább a figyelem ide irányítására törekedve, semmint a következő soroknak valami nagyobb súlyt tulajdonítva — azt a nézetemet, hogy e lelet egy, a Pomet nyugati élén látható, fennebb említett úttal kap-

csolatos s Vármezőn át Napocának tartó, eddig ismeretlen útvonal részlete.

A Torma által ismertetett, Romlott—Magyaregregy—zútori vonal már kisebb méreteivel sem látszik alkalmasnak arra, hogy a Porolissum és Napoca között kétségkívül fennállott, rendkívül élénk hadi és kereskedelmi forgalmat lebonyolíthatta volna. Porolissum, ha a barbár támadások megindúlta alkalmával a központi közigazgatás szerveit Napocának adta is át, katonai tekintetben annál nagyobb jelentőségre emelkedett s kereskedelmi forgalma sem csappanhatott meg. Ezek lebonyolítására szolgálhatott a — folyton a meszesi limes védelme alatt, a római települések számtalan hasonló példája szerint azzal párhuzamosan vonuló — kőút, melynek egy remek részlete Felsőkékesnyárlónál tűnik elő.

Ugyancsak ez útvonal létezése mellett szól a vármezői római telepnek élénk kereskedelmi élete, melyet egy, a vármezői romok közt 1878-ban talált érdekes felirat¹⁾ igazol.

¹⁾ A sok tekintetben tanulságos s nagyon értékes felíratot Torma után (Neue Inschriften aus Dacien, Wien, 1879. 90. lap) érdemesnek tartom itt egész terjedelmében közölni:

I. O. M.
DO. LI.
CHE. NO.
PRO. SA.
LVTE. PP.
NN. MAVR.
ANTONINI PII
LVCIVSPIVS. FIR
MIANVS. BF.
COS. V. S. L. M.

Olvasása: J(ovi) O(ptimo) M(aximo) DOLICHENO PRO SALUTE P(atris) P(atriae) M(arci) AUR(elii) ANTONINI PII LUC(ius) PIUS FIRMIANUS B(ene)F(iciarius) CO(n)S(ularis) V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito). Az van tehát benne elmondva, hogy L Aurelius Pius Firmianus, beneficiarius consularis Juppiter *Dolichenus*nak Antoninus Pius, császáráért fogadalmi oltárt emel. A felirat ethnografiai tekintetben is sokatmondó. Világot vet ugyanis arra, hogy a római telepítések minő lakosságot vetettek erre a vidékre. Juppiternek a fogadmányi oltáron olvasható *Dolichenus* jelzője — ismerve az analógiákat — arra mutat, hogy Vármezőn Doliche, thessaliai város bevándorlottjai, tehát görögök települtek meg, akik a rómaiak uralma alatt tömegesen jöttek be Daciának különösen bányavidékeire. (V. ö.

A felírat szerint a vármezői telepen beneficiarius consularis működött, mely állást a rómaiak csakis útvonalak csomópontján, fontos kereskedelmi középpontokon szerveztek, ahol a tisztviselők első feladata az útakra való felügyelet volt. Ám, ha Tormának a mojgrádi Porolissumhoz vezető útról szerkesztett térképét nézzük¹⁾, Vármezőn nem csak hogy útvonalak csomópontját nem látjuk, hanem a térkép szerint ide csupán egy mellékes útkiágazás vezetett Magyaregregytől. Míg, ha a limes alatti főút létezését föltételezzük, Vármezőnek kereskedelmi empóriummá való fejlődése szerencsés helyzetének szükségszerű következményeképp tűnik fel.

Hogy Vármező élénk forgalmát a Porolissum-napocai főút mellett való fekvésének köszönhetette, arra látszik mutatni az is, hogy a másik vonal mentén levő Romlott és Magyaregregy pusztán katonai állomások voltak, a telepi élet minden kimutatható nyoma nélkül.

Az e tájt létezett Largiana és Certia telepek, melyeket az archeologia biztosan elhelyezni nem tud, e vonal mentén fekhettek (Largiana talán épen a vármezői vicus lehetett).

Nagyrajtolcnál különben, mint Torma is kimutatja, egy oly útrészlet látszik, mely Vármezőt Kolozsvárral rövidebb úton köthette össze s mely a Porolissum-vármezői út folytatása lehetett.

Persze, mindez csak feltevés, melynek helyes vagy helytelen voltát a szakszerű vizsgálat fogja kideríteni s az új útvonal létezését, vagy a felsőkékesnyárlói műemlék egyéb magyarázatát megállapítani.

Téglás Gábor: *Dácia*. Pallas Nagy Lexikona, IV. kötet, 843. lap.) A vallásukból fenntartottak annyit, hogy, ha hódoltak is a római állam iránti tiszteletük kifejezésül a római vallásnak, ősi vallásuk tiszteletének is jelét adták. A görög elem elég tekintélyes volt arra, hogy a teljes latinizálástól megmeneküljön s a római főistenségnek, Iuppiternek neve mellé még állami tisztviselő is oda tehesse a Dolichenus jelzőt, a római vallást ezzel mintegy ősi vallása zománcával vonva be. Hasonló példát sokat találhatunk Téglás Gábornak a németországi limes-kutatásokról írt munkájában, melyre előbb már utaltam.

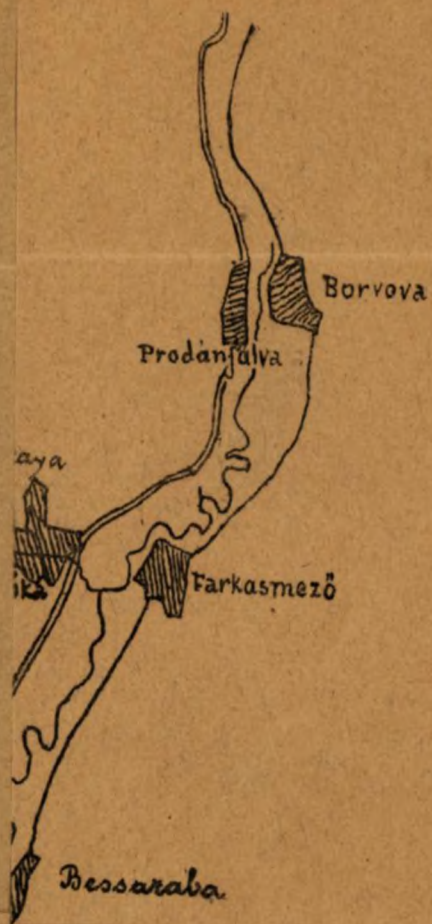
¹⁾ Torma: *Adalék észak-nyugati Dacia föld- és helyíratához*. L. a. térképmellékletet.

POROLISSUM ÉS KÖRNYÉKE

